

הרב ארי יצחק שבת – הופיע בתחומין כב (תשס"ב), עמ' 355-368,
arishvat@gmail.com

'תירוץ הפרנסה' - כמניע לאי עלייה לארץ ישראל

ראשי פרקים

- א. תקנת אושא
- ב. חישוב החומש – מחסכונו העבר או גם מרווח עתידי
- ג. ירידה ברמת החיים האם נחשבת הפסד חומש?
- ד. החלטה של תקנת אושא על מצות ישוב ארץ ישראל
- ה. מצוות שתקנת אושא לא חלה עליהן
  - 1. מצוות שלקיומן צריך אדם להוציא את כל ממונו
  - 2. החשש שמא ייעני שייך בכל המצוות
  - 3. סיכום הדעות באשר לשאר מצוות עשה
- ו. מצוות חשובות מחייבות יותר הוצאות
- ז. מצוות שמטבען כרוכות בהוצאות ובטירחה
  - 1. טרחת הנדידה אינה מחושבת
  - 2. הטירחה היא עצם המצוה
  - 3. הטירחה אינה נכללת בחישוב החומש
- ח. הסבה מקצועית
- ט. חזרה על הפתחים
- י. מאיסה בארץ חמדה
- יא. סיכום

נמנו וגמרו רוב הפוסקים ששיבת ארץ ישראל היא חובה גם בזמננו, ולא רק מצוה קיומית.¹ על מה שמכונה אפוא המוני יהודים שומרי מצוות שעדיין גרים בחו"ל? דומה שהטיעון ההלכתי העיקרי לאי עלייתם הוא ביסודו כלכלי, שכן עבור רבים העליה כרוכה בהורדת רמת החיים. וכבר העיד ר' יהודה הלוי (כוזרי ב, כג-כד): "רובם, והחשובים שבהם, נשארו בבבל, מסכימים לגלות ולשעבוד, ובלבד שלא יפרדו ממשכנותם ומעסקיהם". נשאלת השאלה: "עד היכן מגיע החיוב לדור בארץ ישראל?"² ועד כמה צריכים להוריד את רמת החיים כדי לקיים מצוות ישוב ארץ ישראל?

א. תקנת אושא

שלושה מרבני דורנו³ התייחסו לשאלה זו במסגרת של תקנת אושא הנזכרת בכתובות (ג): "באושא התקינו המבזבז אל יבזבז יותר מחומש". בברייתא נוסף על כך הטעם: "שמא יצטרך לבריות",

1. בפתחי-תשובה (אה"ע עה,ו) ובשדי-חמד (מערי' ארץ ישראל סק"א) כתבו על דעת הרמב"ן בהוספתיו לספר המצוות (עשה ד), שזוהי חובה: "וכן מבואר מכל הפוסקים ראשונים ואחרונים." אמנם באגרות-משה (אה"ע ח"א ס"ס קב) דייק ברמב"ם שזוהי מצוה קיומית בלבד, אך רוב הפוסקים לא הבדילו כך, וכתבו שזו חובה או "עוון דירת חו"ל". נאספו דבריהם בספר מעפר-קומי של הקדוש ר' צבי גלד הי"ד עמ' מז-צא).
2. היא הכותרת לשער ט' בספרו של ה"ר חיים פלאגי, ארצות-החיים.
3. הרב שאול ישראל זצ"ל (ארץ-חמדה שער א' ז, ח) ויבל"א הרב משה דב וולנר (שו"ת חמדת צבי סי' א אות ל; בצומת-התורה-והמדינה ח"ג עמ' 131), והרב משה שטרנבוך (מועדים וזמנים השלם ח"ה ס"ס שמו).

ואמוראים סמכו דין זה על הכתוב "וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך"⁴. מרש"י (ראה להלן הערה 24) משמע שתקנה זו נאמרה במצות צדקה בלבד, אבל מלשון הירושלמי (פאה פ"א ה"א) - "באושא נמנו שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו למצוה" (וי"ג למצות) - משמע שמדובר בכל המצוות.⁵

וכן משמע ממקור הלימוד מיעקב אבינו, שאמר "וכל אשר תתן לי עשר אעשרנו לך", ולא התכוון דווקא לצדקה. כמו"כ טעם התקנה - "שמא יצטרך לבריות" - שייך בכל המצוות במידה שווה. ואכן מצאנו גם בבבלי במסכת ערכין (כתא) שהזכירו את תקנת אושא בקשר למצוה אחרת (הקדש, אליבא דראב"ע).⁶

חלק מהראשונים אכן פסקו כהבנה רחבה (ומקילה) זו בתקנת אושא. למשל: הרמב"ם (סוף הלי ערכין): "כל המפזר ממונו במצוות אל יפזר יתר מחומש", תוס' (ב"ק ט, ב ד"ה אילימא, בשאלת כמה צריך להוציא לרכישת אתרוג) והרא"ש (ב"ק פ"א סי' ז). רבינו ירוחם (נתיב יג ח"ג עמ' קז) דימה את כל מצוות העשה לצדקה גם לגבי הוצאה מינימלית של עשירית, וז"ל: "ודקדקו המפרשים, דאין אדם חייב הון רב בשביל מצוה כגון לולב, דהא אמרינן, המבזבו אל יבזבו יותר מחומש. ומ"מ בעישור נכסיו חייב לקנותו." אמנם, לפי הראשונים שנמנו לעיל המכסימום להוצאה הוא חומש מנכסיו, והמינימום הוא כמה שדרוש לקיים המצוה, עד חומש.

רבים מהאחרונים הביאו את תקנת אושא לגבי קניית אתרוג, כמובא בשו"ע או"ח סי' תרנו ונושאי כליו, וכן לגבי תפילה (פרמ"ג משב"ז או"ח קח, ז) אע"פ שתפילה היא מצוה דרבנן. ויש שלמדו מדברי רבנו ירוחם, שבכל מ"ע חייב אדם להוציא לפחות עשירית מנכסיו.⁷ לדעת הרב משה דב וולנר,⁸ ההבדל בין מצות צדקה לשאר מצוות הוא, שרק בצדקה נאמר השיעור עשירית, אבל בשאר מצוות מותר להוציא עד חומש.

שאלה היא אם שיעור ההוצאה המכסימלי הזה אמור לגבי כל מצוה לחוד, ואם תזדמנה לידו חמש מצוות (לשיטה שהמכסימום הוא חומש) או עשר (לשיטת רבנו ירוחם), יהיה עליו להוציא את כל ממונו לקיומן. הרב משה דב וולנר,⁸ הוכיח מלשון הירושלמי המובא להלכה ע"י הרמב"ם בסוף הלי ערכין - "המפזר ממונו במצוות אל יפזר יותר מחומש" - שהשיעור הוא על כל המצוות ביחד. על כן הוא פוסק בנידון דידן, שמותר להוציא את כל החומש שלו לקיום כל מצוות העשה שלו, על מצוה אחת - ישוב א"י. אך לדעתו אינו חייב להוציא אפילו עשירית מכספו לאף מצוה מסויימת, חוץ מצדקה.

לעומתו פסק הר"ש ישראלי,⁹ כרבנו ירוחם בתקנת אושא, שיש להוציא עד עישור נכסיו, או כדי הוצאות מזון וביגוד ליחיד במשך חמש שנים, ע"מ לעלות ארצה. אולם לדעת הרב משה שטרנבוך,⁹ בשל השיעור המכסימלי של חומש, אין חובה להרחיק נדוד ולעקור דירה לעולם עבור מצות עשה בעלמא, ואף אם "ייקיים בארץ מ"ע בכל רגע." כלומר, הטרחה הכרוכה בעלייה שווה יותר מחומש מנכסיו, וע"כ אינו חייב לעשות כן.¹⁰

על הדעה האחרונה קשה, שאם כך ביטלת מצות העליה ארצה מכל וכל, שהרי כל העולה לא"י הוא טורח; וכשטירחתו שווה יותר מחומש מנכסיו, לעולם יהיה פטור - ואפילו אסור (!) - לעלות (וע"י להלן פרק ה). צריך עיון מדוע אף אחד מהפוסקים שקדמו לשלושת הפוסקים הנ"ל, והתייחסו לנושא,¹¹ לא החילו עליו את תקנת אושא.

4. לפי הגר"א בשנות-אליהו פאה א, א, "איסור זה הוא מדאורייתא. והא דאיתא בגמ' 'באושא התקיננו', הפירוש הוא שהיה מקודם הלכה למשה מסיני, ואח"כ שכחו וחזרו ויסדו כהלכה ראשונה." אך קצת קשה מפשטות הלשון, וע"י תורה-תמימה בראש' כח אות כג, שהלימוד מהפסוק הוא אסמכתא. וכן משמע מלשון הרמ"א (או"ח תרנו, א): "וכמו שאמרו המבזבו אל יבזבו יותר מחומש".

5. וכן בירושלמי כתובות פ"ד ה"ח. בפסיקתא רבתי פכ"ה (עמ' קכו במהד' איש-שלום) איתא בסתם: "שיהא אדם מפריש חומש מנכסיו", ומשמע לכל המצוות. וכן משמע מההקשר: "נתן לך כסף וזהב עשה בהם מצוות." [אבל ע"י רש"י שבת קנו, א: "צדקה לעניים - דקרי ליה מצוה בכל לשון אגדה", הרי שסתם 'מצוה' - צדקה. - הערת עורך (ד.א.)]

6. [אבל ע"י תוס' ב"ב ט, א ד"ה שנאמר: "ואע"ג דהאי קרא גבי בית אלקינו כתיב, דהיינו בדק הבית - כל שכן צדקה." הרי שיש שייכות דווקא ביו הקדש לצדקה, אבל לא לשאר מצוות. - הערת עורך (ד.א.)]

7. ע"י משנה-ברורה תרנו, ח וביאור-הלכה שם ד"ה יותר מחומש, וד"ה אפילו מצוה עוברת; הראי"ה קוק בשו"ת משפט-כהן סי' קמג ד"ה נ"ב ובענין.

8. שו"ת חמדת צבי, ראה לעיל הע' 3.

9. לעיל הע' 3.

10. במקום אחר בחיבורו (ח"א סי' ג) הוכיח מגמ' ברכות דף כ, שבזיון דוחה מ"ע. וה"ה לצער גדול, כמובח מאור-שמח (הלי סנהדרין פט"ו) שצער חמור מבזיון. גם בשו"ת משנה-הלכות (ח"י סי' עד) כתב שלא צריך אדם לעקור ממקומו כדי לקיים מ"ע.

11. מצאתי 26 ראשונים ואחרונים שפסקו שיש לעלות ארצה, כל זמן שלמען קיום מצוה זו אינו צריך לחזור על הפתחים. רוב הדעות מסוכמות בספר מעפר-קומי, לידידי ר' צבי גלט הי"ד (עמ' פב, צח-צט).

ב. חישוב החומש - מחסכונות העבר או גם מרווח עתידי

בימינו נתמעטה הטירחת הישירה בעצם העליה ארצה, וגם ההוצאות הכספיות הכרוכות בכך קטנו, שכן משרד הקליטה של מדינת ישראל מסייע רבות לעולים, ואף מעניק להם כמתנה את הוצאות הטיסה ארצה. מעתה ואילך, ההפסד שבעליה ארצה נעוץ בעזיבת מקום העבודה ובירידה במשכורת וברמת החיים. אלו הם הפסדים מרווח פוטנציאלי עתידי, וספק אם שיעור חומש נאמר על הפסד מסוג זה.

בהלכות רבות (כגון: אבלות, חול המועד, ערב פסח, תפילה בציבור, כיבוד אב ואם ועוד) מחלקת ההלכה בין הפסד ממונו (לקולא) לבין הפסד רווח עתידי (לחומר). מאידך גיסא בענייננו (הוצאת חומש לקיום מצוות) בכמה מתשובותיו של ה"ר משה פיינשטיין (אגרות-משה או"ח ח"א סי' י; ח"ד סי' ב; אה"ע ח"א סי' נו) מבואר שהפסד משכורת בעתיד נכלל בחשבון החומש לפטרו ממצוה. לדבריו, הדבר נלמד בקל וחומר מתקנת אושא, שהרי סכום משכורתו בעתיד הוא לרוב יותר מחומש נכסיו.

אולם הנחה זו של הרב פיינשטיין אינה פשוטה כלל. הנה למשל, בחיי-אדם (סז, יא) כתב, שבמקום שיש חסרון כיס רשאי בן למנוע מאביו להפסיד את כספו, אבל אין הוא רשאי למנוע מאביו ולצער מלהפסיד את רווחו של הבן. זוהי הסיבה לאיסור להעיר את אביו כשאבן יקרה או מפתח החנות נתונים תחת ראשו, ובשל כך עתיד להפסיד עיסקה של 60,000 דינרי זהב.¹² מדין כיבוד אב דייק הרב שלמה נתן קוטלר (שו"ת כרם-שלמה ח"א או"ח סי' כא) שבכל מצוות עשה נאמרה המיגבלה של חומש רק על הפסד, אבל את כל רווחיו העתידיים חייב אדם לתת על מנת שלא לבטל מצוה כלשהיא. שהרי מצות כיבוד אב חייב אדם לקיים רק "משל האב", ואינו חייב להוציא מכספו מאומה, ואעפ"כ חייבוהו לוותר על רווחיו העתידיים. כל שכן לשאר מצוות.

כאמור, הרי"מ פיינשטיין למד זאת בקל וחומר מתקנת אושא. אבל קשה, כיצד ניתן ללמוד ק"ו מתקנת חכמים, שמא תיקנו מה שתיקנו דווקא על הנכסים, ולא על הפסד רווח? והרי ראינו שבמקומות אחרים הבחינו בין הפסד שפוטר, לבין מניעת רווח. ובפרט קשה, איך למד הרי"מ פיינשטיין קל וחומר מהפסד רווח, כאשר סברה היא להקל בהפסד יותר מאשר במניעת רווח.

במניעת רווח כלל הרב פיינשטיין לא רק הפסד משכורת קבועה שעשוי היה אדם להרויח (דבר שיכול אולי היה להיחשב כדבר שבא לעולם ודינו כחסרון כיס) אלא גם את הפסד השכר ממישרה שאדם טרם נתקבל אליה. ואולי גם מישרה כזו נחשבת כבר לדבר שבא לעולם לאדם שכבר נכנס למעגלי העבודה, וכבר זכה למשכורת מעבודה אחרת.¹³

אי אפשר להימנע מלהביא את תשובת הרב פיינשטיין (אג"מ אה"ע ח"ד לב, ג) המצדד בפטור של אדם המתקשה בפרנסתו מלהוליד עוד (בשב ואל תעשה ע"י שימנע מתשמיש בימים שבהם אשתו ראויה להתעבר), ואעפ"כ הורה למעשה "לבטוח בהשי"ת שימציא לו פרנסתו ברווח... דודאי מוכן מן השמים פרנסה גם על כל מה שיווליד". לכאורה, הוא הדין לענייננו: על העולה ארצה לבטוח בה. כמו שהקב"ה דואג לפרנסתם של חמישה מיליון יהודים בא"י, ידו אינה קצרה, חלילה, לפרנס משפחה אחת נוספת.¹⁴

עד כה דנו לפי השיטות שמכל נכסיו אין אדם חייב להוציא יותר מאשר חומש (או עשירית) לקיום מצוות עשה. אולם לדעת החפץ-חיים, אדם חייב להוציא גם מעבר לחומש כדי לקיים מצוות עשה, והגבלת החומש נאמרה רק לגבי חסכוניותו, שמהם אינו חייב להוציא יותר מחומש; אבל "אם הוא איש שהוא משתכר בכל שבוע ע"י איזה מלאכה או עסק כדי מחייתו ויותר מעט" (אהבת-חסד ח"ב כ, ג, הערה ג), "ולא יגרע פרנסתו במה שיוציא זה על המצוה, וכן להיפך, לא יתחזק מצבו במה שלא יוציא" (ביאור-הלכה סי' תרנו ד"ה אפילו) - בכהאי גוונא חייב להוציא יותר מחומש. דבריו אכן מסתברים, שהרי טעם הגמרא הוא שלא יצטרך לבריות, אבל מי שיש לו הכנסה קבועה - לא יצטרך להם גם אם יוציא יותר מחומש מממונו.

אמנם שיטת החפץ-חיים היא כדעת הרמ"ה (מובא בנמוקי-יוסף ב"ק ד, א מדפי הרי"ף), הראב"ד (בשטמ"ק ב"ק ט, א וביתר הרחבה בח"י הרשב"א) ונמו"י (שם), שאת כל אשר לו צריך אדם להוציא (אפילו יותר מחומש) כדי לקיים מצוות עשה. לשיטתם, חייב אדם בקיום מצוות עשה, אלא אם כן יצטרך לחזור על הפתחים.¹⁵

12. על בסיס המסופר בקדושין לא, א על דמא בן נתינה, ומובא להלכה בט"ז יו"ד רמ"י ובג"מ שם ס"ק כא.

13. בתשובותיו דן הרי"מ פיינשטיין בהנחת תפילין (או"ח ח"א סי' י) ובכיסוי ראש לאלמנה (אה"ע ח"א סי' נו), כשאין לשואל אפשרות למשרה אחרת. אבל בחו"מ ח"א סי' צג הוא דן בחבישת כיפה במקום עבודה, ולא ציין שלשואל אין אפשרות אחרת לעבודה. בתשובה אחרת (אה"ע ח"ג סי' כח) דן האם לחייב מי שטרם קיים מצוות פרו ורבו להסב את מקצועו. שמא יש חלק בין הסבה מקצועית לבין ויתור מוחלט על מישרה.

14. אכן עוד נראה להלן (פרק ח) שה"ר משה פיינשטיין דן בעצמו בהסבת מקצוע כדי לקיים מצוות עשה, וכן (להלן 31) חילק בין מצוות רגילות לבין מצוות שעצם מהותן מחייב הוצאות וטרחות מרובות.

15. [האבני-נזר (או"ח ח"ב תקלה, י) החמיר במצוות ישוב א"י אפ"י בכה"ג כשמתפרנס מהבריות. אף שכנראה רוב הפוסקים חולקים עליו. מ"מ הרבים שזקקו לכספי החלוקה, נהגו, כנראה, כאב"י. - הערת עורך (י.ש)]

ברור שהמציאות כיום היא שהעולה ארצה אינו נזקק לחזר על הפתחים, והכנסה מינימלית מובטחת לו. הרי כבר לפני מאה שנה (!) ציינו האבני-נזר (יו"ד סי' תנה), הרב חיים פלאגיי (ארצות-החיים ח,יא) והישועות-מלכו (יו"ד סי' סו) ש"נשתנה העניין כעת לטובה להיות מצב פרנסה בארץ ישראל". ובימינו אפוא וודאי שלפי החפץ-חיים חייב אדם לדחוק עצמו כדי לעלות ארצה.¹⁶

ג. ירידה ברמת החיים האם נחשבת הפסד חומש?

כשם שמניעת רווח עשויה שלא להיות נלקחת בחשבון החומש (או העשירית), הוא הדין לירידה ברמת החיים, שמפניה חוששים רבים מארצות הרווחה אם יעלו ארצה.

בהלכות צדקה (יו"ד רנ,א), מי שהתרגל לרמת חיים גבוהה וירד מנכסיו, חייבים לספק לו את צרכיו כפי הרגלו, "אפילו אם היה דרכו לרכוב על סוס ועבד לרוץ לפניו". אך זוהי רק הוראה לנוות, שחייב לחוס על אחיו האביון גם בצרכים שאינם חיוניים; למקבל לא הותר לכתחילה לדרוש אותה רמת חיים שהורגל בה, על חשבון אדם אחר. אדרבה, "עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות" (יו"ד רנה,א). בנידוננו אנו עוסקים במקבל, הנמנע מלעלות ארצה בדרשו אותה רמת חיים שהורגל בה. ההבדל הוא רק שבצדקה הדבר נעשה על חשבון אדם אחר, וכאן ע"פ קיומה של מצות יישוב א"י.

בוודאי שלא מדובר על צורך לחיות חיי סיגופים ונזירות בארץ, דבר שלכשעצמו אינו נראה באופן חיובי ע"י חז"ל. מאידך גיסא, כמה עסקו ספרי המוסר בהתראות מפני חיי מותרות מעבר לצרכים החיוניים, שהם בהחלט בהישג ידם של רוב תושבי א"י היום.¹⁷ החשש מפני ירידה ברמת החיים לא יכול לשמש כאמתלה לאי עליה ארצה.¹⁸ לא יעלה על הדעת שמצוה שדוחה אמירה לנכרי במלאכה דאורייתא בשבת (ראה להלן 21/), דוחה שלום בית, ולפעמים אף פיקוח נפש (בכיבוש א"י), לא תדחה מותרות חיים, שבעצמם אינם רצויים מלכתחילה. על כן מובן מדוע אף פוסק במשך הדורות לא הביא שיקול זה, למרות שבדרך כלל קיום מצות יישוב א"י היה כרוך בהורדת רמת החיים.

ד. החלתה של תקנת אושא על מצות יישוב ארץ ישראל

יש לעיין, מדוע תקנת אושא, שלא לבזבז לקיום מצוה יותר מחומש (או עשירית), לא נזכרה כלל בפוסקים בהקשר לסוגית יישוב א"י. אלה הזכירו כתנאי כלכלי יחיד לפטור מעליה ארצה את החשש מהצורך לקבץ נדבות. כך כתב הרשב"ש (שו"ת סי' ב), שאם "בא"י לא ימצא ערך מחיתו, או לא יהיו לו נכסים לעלות ויצטרך לשאול מהבריות, לא חייבתו תורה ולא חייבוהו חכמים שיעלה לארץ ישראל". המהרי"ט (שו"ת ח"א סי' קלד) פסק: "כל שאי אפשר לו להתקיים שם אלא בעוני ובדלות, אונס גדול מקרי ליה". ריעב"ץ כתב בהקדמה לסידורו "סולם בית אל" (מהד' למברג, תרסד, עמ' יג): "צריך כל אדם מישראל לעשות בלבו הסכמה קבועה ותקועה לעלות לדור בארץ ישראל, עכ"פ כשתמצא בידו די ההוצאה וקצת מעמד סיפוק פרנסה אם בדרך מלאכה או איזה משא ומתן לקבל ההספקה הנצרכת כדי ליישב הארץ הקדושה השוממה מבלי בניה". החיוב¹⁹ לעלות ארצה מותנה, לדבריו, "שיהיה לו להוצאת הדרך ולעשות איזה מעמד פרנסה אפילו בצמצום".

אף הראי"ה קוק, שפסק להקל כרבנו ירוחם ברוב מצוות עשה, ולא חייב להוציא יותר מעשירית ולאסור להוציא יותר מחומש לקיומן (משפט-כהן סי' קמג), חייב את העלייה ארצה (כגון שם סי' קמז), ולא התחשב כלל בתקנת אושא.

הדבר קשה ביותר בהלכה המתירה לצאת מא"י בשעת רעב, "אם הפירות בזול ולא ימצא מעות ולא במה ישתכר ואבדה פרוטה מן הכיס" (רמב"ם, הל' מלכים ה,ט ע"פ הגמ' ב"ב צא,א). למה לא הוגבל ההיתר רק למקרה שהוא מפסיד חומש (או עשירית) מנכסיו? ובפרט לשיטת הרמב"ם, שמגבלות תקנת אושא חלות על כל מצות עשה. השיעור היחיד שהוזכר - שלא יהיה לו במה להשתכר - הוא הרבה מעבר לחומש ולעשירית.

16. על אף שהחפץ-חיים כתב זאת מתוך הנחה שיש לאדם פרנסה קבועה, ובנידון דידן מדובר על עזיבת פרנסתו הנוכחית בחו"ל, מכל מקום במציאות ימינו, שלכל אחד בא"י מובטחת הכנסה בסיסית "כדי מחיתו ועוד מעט", ואפילו נכרים באים מעבר לים כדי להתפרנס בא"י, בוודאי אף הח"ח היה מחייב לדחוק את עצמו כדי לעלות. הוא עצמו התאמץ בגיל מופלג (84) לעלות ארצה, ורק מחלת אשתו היא שעכבה אותו (ספר מאמרים ומכתבים מהחפץ-חיים, ב"ב, תש"ל, ואגרותיו סי' סד וקטז). לשם כך הוציא ממון רב, ופי הנראה, אף יותר מחומש מנכסיו, שהרי אף לווה כספים כדי לעלות (ע"י אשל-נתן, קובץ מאמרים ליובלו של ר' נתן דסברג בהוצ' המשפחה, עמ' 110-115). ועיין אצל רמ"צ נריה, ליקוטי הראי"ה, ע' 166, שכבר קנו עבור החפץ-חיים דירב בפתח תקוה.

17. ע"י למשל: חובות-הלבבות שער הפרישות; מסילת-ישרים פרקים יג-טו.

18. ע"י מאמרו של הרב צבי שכתור, "מצות יישוב א"י", Journal of Halacha, גליון 39-40 עמ' 19.

19. וכ"כ במור-וקציעה או"ח, מהד' אלטונא עמ' טו, ב"גדר יישוב א"י".

ה. מצוות שתקנת אושא לא חלה עליהן

1. מצוות שלקיומן צריך אדם להוציא את כל ממונו

אולם מצות יישוב ארץ-ישראל אינה יחידה בכך. החפץ-חיים הקשה בביאור-הלכה (סי' תרנו ד"ה אפילו) על הגמ' בקדושין (כטב, שחייב אדם לפדות את בנו אף אם אין לו אלא חמשה סלעים, והוא הדין לעלות לרגל - ומדוע לא פטרוהו כדן תקנת אושא? כך הקשה ריעב"ץ (מור-וקציעה או"ח סי' תרנו) על חיובו של עני בארבע כוסות, נרות חנוכה ונרות שבת, גם אם במחיר זה יצטרך לחזור על הפתחים.²⁰ והלא מדובר במצוות דרבנן? עוד הקשה היעב"ץ, איך נאמר שיהיה ממונו חמור מגופו, שהרי על מ"ע מכין עד שתצא נפשו, קל וחומר שצריך להוציא יותר מחומש מנכסיו למען קיומן.

מוצאים אנו שרבן גמליאל רכש אתרוג באלף זוז (סוכה מא,ב), לכאורה כנגד תקנת אושא. איש לא פטר מקיום מצות פריה ורביה, למרות שהדבר כרוך בהוצאות הרבה יותר גדולות מאשר חומש ועשירית מנכסיו, ולא פטרו אדם אפילו מקיום מצות "לשבת יצרה" (כשכבר קיים מצות פו"ר ויש לו בן ובת), שהיא פחות חמורה ממצות פו"ר.²¹ אדם מקיים מצות תלמוד תורה בו ובבניו, הגם שקיומה נוגס אחוז גדול מאד ממשכורתו; ואדרבה, כך דרכה של תורה - "פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה" (אבות ו,ד); ו"אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה" (ברכות סג,ב). הלכה זו נאמרה גם במושגים ממוניים: "חייב אדם לתת כל ממונו בעד תלמוד תורה, לו ולבניו" (תנחומא צו,ד); "לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד חכם... לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בתו לתלמיד חכם" (פסחים מט,א). לא בדברי אגדה עסקינן, שהרי הם הובאו להלכה ברי"ף (פסחים טז,א מדפיו), ברא"ש (פסחים פ"ג סי' י)²² וברמב"ם (ה"ל איסורי ביאה כא,לב).

למרות דברי הרמב"ם, תוס', הרא"ש ורבנו ירוחם, שהבאנו בראשית דברינו, שתקנת אושא היא המסגרת הכספית לכל מצוות עשה, מסוגיות אחדות עולה שבמצוות אחרות לא נאמר שיעור כלל, כדוגמת החיוב למכור הכל כדי להשיא את בתו לתלמיד חכם.

בירושלמי (פאה פ"א ה"א) למדו מהפסוק "כבד את ה' מהונך" (משלי ג,ט), שמכל מה שיש לו חייב אדם לכבדו - "במה שיחנך מפריש לקט, שכחה, פאה; מפריש תרומה ומעשר ראשון, ומעשר שני, ומעשר עני, וחלה; ועושה סוכה, ולולב, ושופר, ותפילין וציצית ומאכיל את העניים ואת הרעבים ומשקה את הצמאים. **אם יש לך, אתה חייב בכלן**; ואם אין לך, אין אתה חייב באחת מהן." החיוב הוא ללא גבול וללא שיעור.

לפי ההווה אמינא בגמ' ב"ק ט,ב מה שאמר רב הונא "במצוה עד שלישי" היינו שלישי ביתו, והתמיהה היחידה על כך היא: "אלא מעתה אי איתרמי ליה תלתא מצותא, ליתב לכוליה ביתיה?!" אין בסוגיה זו זכר לחומש או עשירית ותקנת אושא.²³ ואדרבה, אם חייבו להוסיף שלישי להידור מצוה, "כל שכן למצוה עצמה" (ביאור-הלכה תרנו, א ד"ה אפילו). ועוד, ע"פ שאלת הגמ' יש לדחות כל נסיון של חישוב שיעור באחוזים לקיום מצות עשה, שהרי ניתן לשאול שאלה דומה גם על שיעור חומש (כמו שאכן שואלים בירושלמי). הראב"ד (בשטמ"ק ב"ק שם) כתב, שחייב אדם להוציא לקיום מצוה "עד כדי שלא יבוא לידי עוני ויצטרך לבריות." והר"ן (סוכה טז,א בדפי הרי"ף) כתב: "כל חד וחד מיחייב ליתן **כפום ממוניה** כדי לקיים מצות עשה, כר"ג שלקח אתרוג באלף זוז."

כך עולה גם מדברי מהר"י וייל (סי' קנז), שתקנת אושא אינה חלה על כל מצות עשה. אלא שמדבריו משמע הפוך: שעבור כל מצוות העשה אין צריכים להוציא אפילו חומש ואפילו עשירית, פרט לכמה עשין, שלגביהם יש לימוד מיוחד כמה צריכים להוציא (כגון "בכל מאדך").

נמצא שתקנת אושא לשיטות אלו נאמרה אך ורק במצות צדקה. כך עולה מדברי רש"י (כתובות נ,א) שכתב: "המבזבז לעניים"²⁴ אל יבזבז יותר מחומש". אמנם בכל המצוות כולן שייך טעם הגמרא "שמא יצטרך לבריות", אבל ביותר צריך לחוש לכך במצות עזרה לעניים, כיון שבה נאמר "וחי אחי עמך" - ומה

20. ע"י שו"ע או"ח תעב, יג; תרעא, א; תרעח, א.

21. ע"י אגרות-משה אה"ע ח"ד לב, ג; ציץ-אליעזר ח"ט נא, ב אות ו.

22. עיי"ש בקיצור פסקי הרא"ש ובטור אה"ע סי' ב, שיתכן שיש להוסיף סוגיה זו לרשימת המקרים הבודדים שהטור חולק בהם על אביו הרא"ש.

23. וע"י עוד חי' מהר"ץ חיות לראש-השנה כז, א, שחייבים להוציא עד שלישי למצות עשה. דבריו תמוהים, שכן אין זה אלא הו"א בגמ' בב"ק.

24. במהדו"ק של רש"י (בשטמ"ק על כתובות נ) פירש: המבזבז "נכסיו להקדש", ומשמע שלא רק לצדקה אמרו. [אך ע"י לעיל הע' 6 - הערת עורך (ד.א.)]. אך במהדורה בתרא (המודפסת) חזר בו ושינה לכתוב המבזבז "לעניים" בדווקא. ואכן רי"נ עפשטיין (תרביץ חובי' שד עמ' 16 וחובי' שוב עמ' 79) הוכיח שמהדו"ק של רש"י שבשטמ"ק אינה של רש"י, אלא של ריב"ן. וע"י רש"י חולין קלב,ב, שפירש שמצוות סוכה ולולב "אין בהן חסרון כיס כולי האי" - משמע לכאורה שגם בהם נאמרה הגבלה, אך לא כצדקה אלא פחות (כמהר"י וייל).

הועלת בתתך כספך לעני פלוני אם אתה תעני במקומו?! ואכן, בכל הדוגמאות בבבלי ובירושלמי שבהן מיושמת תקנת אושא, מדובר במצות צדקה.²⁵

מאידך גיסא, סוגיית הגמ' בב"ק מוכיחה שעכ"פ איזושהי הגבלה יש על קיום מצוות עשה, ולפחות שלא יוציא יותר משליש, וזה כנגד השיטה שאת כל ממונו חייב אדם להוציא כדי לקיים מצות עשה. ושמה נחלקו סוגיות הש"ס בזה, שהרי הראינו לעיל שיש מצוות, אף מדרבנן (נר חנוכה ושבט, ד' כוסות, פדיון הבן, עליה לרגל, תלמוד תורה ועוד), שאדם חייב להוציא את כל ממונו לקיומן.²⁶

2. החשש שמא ייעני שייד בכל המצוות

כאמור, בביאור-הלכה הבין בדברי הראב"ד, וכן הבין הבי"ח בדעת הר"ן (על הרי"ף בסוכה), שלקיום מצוות עשה אחרות חייב אדם להוציא את כל ממונו. וקשה, הרי הראב"ד והר"ן הזכירו בתוך דבריהם "כמו שאמרו: המבזבז אל יבזבז יותר מחומש", בהתייחסם לשאר מצוות, ולא רק לגבי מצוות צדקה בלבד?

נראה, שלא לעצם הדין התייחסו כאן, אלא לטעמו, דהיינו: שלא יבוא לידי עוני. וטעם זה שייד בכל המצוות - "שלא יבוא לידי עוני ויפיל עצמו על הציבור" (כלשון הרשב"א בב"ק, בהביאו את דברי הראב"ד בצורה יותר נרחבת). ברור שהראב"ד לא נתכוון להשוות את כל המצוות למצות צדקה גם בשיעור ההגבלה (חומש), שהרי הביא שם (בלשון הרשב"א) את דברי הגמ' "עשה שבתך חול ואל תצטרך לבריות", המחייבים הוצאה גם יותר מחומש. בהמשך דבריו חייב להוציא כל ממונו, עד כדי עוני, והוסיף: "שהעוני כמיתה, ומ"מ לא כמיתה ממש" - הרי לך שהראב"ד והרשב"א סוברים שיותר, ואף צריך, להוציא יותר מחומש למצוות עשה אחרות.

לפי הבנה זו ברשב"א ובראב"ד יש ליישב את חוסר הבהירות בהכרעת השלחן-ערוך, שהביא את תקנת אושא להלכה רק בהלכות צדקה (יו"ד רמט, א), ואילו בבית-יוסף על או"ח בהקשר לרכישת אתרוג (סי' תרנו, ד"ה כתב הרא"ש) הביא את המאמר "המבזבז וכו'" בשם הרא"ש והראב"ד, אך בשלחן-ערוך שם השמיט זאת. בהמשך ביאר בב"י שהרשב"א והראב"ד חולקים על הרא"ש להחמיר; וכן הביא את דברי רבנו ירוחם, אך הקשה עליו מנא ליה להקיש צדקה לשאר מ"ע להחיל עליהן תקנת אושא. נמצא שהב"י מחמיר ומכריע ששיעור חומש אינו מגביל בשאר מ"ע כמו שהוא מגביל בצדקה.²⁷ לעומתו, הרמ"א הביא את השיטה המקילה של הרמב"ם, התוס', והרא"ש בהל' אתרוג, שאין לבזבז יותר מחומש אפילו על מצות עשה עוברת.²⁸

3. סיכום הדעות באשר לשאר מצוות עשה

א. הסוברים שתקנת אושא חלה על מצות צדקה בלבד, ולא על כל מצוות עשה, שעליהן יש להוציא אף יותר מחומש עד שחיינו נדחקים, והם: ראשוני ספרד (רמ"ה, ראב"ד, רשב"א, ר"ן ונמוקי-יוסף), בית-יוסף, בי"ח, חוות-יאיר, ריעב"ץ, מהר"ץ חיות (עד שליש מנכסיו) ומשנה-ברורה (לרוב, כשיש לו פרנסה קבועה).

ב. יש שסוברים שבשאר מצוות עשה אין להוציא אפילו חומש, והם: רש"י ומהר"י וייל. באגרות-משה (או"ח ח"א סי' קעב וח"ד סי' ב) הסתפק בדבר.

ג. יש שהחילו את תקנת אושא גם על שאר מצוות עשה, וגם בהן אין להוציא יותר מחומש, והם: רמב"ם, תוס', רא"ש, רמ"א, מגן-אברהם והגר"א.

כיון שראינו לעיל שיש מצוות רבות שהגבלת ההוצאה לא נאמרה עליהן, שומה עלינו להגדיר תנאים נוספים להחלת תקנת אושא על מצוות עשה.

1. מצוות חשובות מחייבות יותר הוצאות

הרשב"א (ב"ק ט, ב) כתב, שלעומת מצוות עשה שהחילו עליהן מגבלת הוצאות (או חומש או עד שחיינו דחוקים), הרי במצוות "לא-תעשה יתן כל ממונו קודם שיעבור". הריב"ש (שו"ת סי' שפז) ביאר שזהו

25. חוץ מאשר בערכין כח, א אליבא דשיטה אחת. ואפשר שהמחלוקת שם מתבססת על שאלה זו, האם תקנו באושא על כל המצוות או על מצות צדקה בלבד.

26. תירוצים אחרים עיי' שו"ת חוות-יאיר סי' קפו.

27. כך פירש בביאור-הלכה את דעת הבי"י. וזאת שלא כמו שהבין באגרות-משה (או"ח ח"ה מג), בדעתו, שהב"י מיקל כשיטת מהר"י, שאין צורך להוציא אפילו חומש. יושם לב, שבמשנה-ברורה ובאגרות-משה הוסברה שיטת המחבר על סמך השמטת שיטת הרא"ש מהשו"ע (למרות שהובאה בב"י אך עם קושיה על ר' ירוחם), ובכך, לכאורה, זנח הבי"י את הכלל לפסוק כרמב"ם וכרא"ש כשהם בדעה אחת.

28. בדרכי-משה הקצר (המודפס בהוצאה הרגילה של הטור) הביא רק את הר"ן ואת נמוקי-יוסף (כשיטת הראב"ד). לכאורה, דעתו לפסוק כמותם וכשיטת בית-יוסף. אך בדרכי-משה הארוך (המקור) נמצא שהמקור להגהתו הוא הרא"ש ולא הראב"ד. כמה פוסקים הוטעו עיי' דרכי-משה הקצר ופסקו שהחומש נאמר רק בעניין צדקה, ולא בשאר מ"ע, נגד דברי הרמ"א בהגהת השו"ע.

משום חומרת הלאוים לעומת העשין. לפי זה, אם יש מצוות עשה שהן חשובות במיוחד, חייבים להוציא עליהן יותר מאשר בעשין רגילים.

בכלל מצוות חשובות אלו יש, כפי שראינו לעיל (פרק ה) אפילו מצוות מדרבנן, שחייבים לחזור על הפתחים כדי לקיימן ואפילו למכור את כסותו - אם משום פרסומי ניסא (נר חנוכה וד' כוסות) או משום שלום בית (נר שבת).

משום כך, אפילו הרמב"ם (הל' אסורי ביאה כא, לב) והרא"ש (פסחים פ"ג סי' י), הסוברים שתקנת אושא נאמרה במצוות עשה אחרות מלבד צדקה, הביאו את דברי חז"ל בפסחים מט, א: "לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו וישא בת תלמיד חכם... לעולם ימכור אדם כל מה שיש לו... וישא בתו לתלמיד חכם."

הר"מ פיינשטיין, שאסר לתת יותר מחומש לצדקה (אג"מ יו"ד ח"א סי' קמג), התיר זאת לטובת לומדי תורה (שם, וח"ד סי' לו ס"ק יא), וכך גם החפץ-חיים (אהבת-חסד כ, ד). חז"ל הורונו: "הווי גלה למקום תורה" (אבות ד, יד). ועל כל זאת אנו שואלים: ומה עם תקנת אושא? והתשובה היא: מצות תלמוד תורה, בשל חשיבותה (שהרי שקולה היא כנגד כל המצוות - משנה פאה א, א) לא חלה עליה תקנת אושא.

הלבוש (או"ח תרנו, א) הביא טעם אחר למגבלת ההוצאות לקיום מצות עשה: "אין אדם מצווה לתת כל ממונו בשבילה להביא את עצמו לידי עוני ולהפיל עצמו על הצבור. וטוב לו לישב בשב ואל תעשה אפי' היא מצוה עוברת; ותבטל המצוה ויקיים הרבה מצוות כנגדה." אולם מצות תלמוד תורה אינה כזו, שכן היא מביאה לקיומן של מצוות עשה רבות אחרות ("גדול תלמוד שמביא לידי מעשה" - ב"ק יז, א), ועבור קיומה עלינו לדחוק עצמנו הרבה, עד כדי "פת במלח תאכל".

שתי הסברות, של הריב"ש ושל הלבוש, מדוע לא החילו את תקנת אושא על מצות תלמוד תורה, נכונות גם לגבי מצות ישוב ארץ ישראל, שאף היא "שקולה כנגד כל המצוות שבתורה" (ספרי דברים יב ותוספתא ע"ז ה, ב); היא "היתד שכל התורה תלויה בו" (ריעב"ץ בהקדמה לסידורו עמ' יד במהד' למברג, תרס"ד); ו"היא מצוה כוללת כל התורה" (אור-החיים סוף פרי נצבים), ותלויות בה רוב המצוות (מהר"ל, גור-אריה בראש א, א) עד כדי כך שאומר הקב"ה: "חביבה עלי ארץ ישראל יותר מן הכל" (במ"ר כג, ז).

אם מצוה שנועדה לשלום בית (נר שבת) אינה מוגבלת בהוצאה, הרי שמצות ישוב הארץ, שלמען קיומה רשאי אדם להפר אפילו שלום בית (גירושין, כנפסק בשו"ע אה"ע סי' עה), וודאי כך. מצות ישוב הארץ היא המצוה היחידה שלמען קיומה הותרה אמירה לנכרי במלאכה דאורייתא בשבת (שו"ע או"ח שו, יא), והתייחודה משאר המצוות שאדם חייב לסכן למענה את חייו מלכתחילה.²⁹ אפשר שחשיבותה נעוצה בכך שהיא מועילה לכל ישראל, ואפילו לדורות הבאים (חי' הרמב"ן על שבת קל, ב; שו"ת הריב"ש סי' קא).

באומרנו שמצוות רבות תלויות בקיום מצות ישוב הארץ, איננו מתכוונים רק ל"מצוות התלויות בארץ" במובן הרגיל, אלא עינינו הרואות שבארץ ניתן לקיים ביתר שאת וביתר קלות מצוות כשמירת שבת, כשרות, ואפילו מצוות קלות כספירת ימי השבוע ביחס לשבת ("זכור את יום השבת"), השימוש בתאריך העברי והדיבור בלשון הקודש.³⁰ המפגש היום-יומי עם יהודים רבים אחרים אף הוא מעניק את ההזדמנות לקיומן של מצוות רבות אחרות, אלו שבין אדם לחברו, שאינן מזדמנות בכזאת אינטנסיביות וקלות בחו"ל. הוסף על כך מצוות החלות על הציבור, כמלחמת מצוה וכל הכרוך בה, שאין להן קיום אלא בארץ ישראל, ובכלל זה מצוות צדקה המתקיימת על ידי הציבור.³¹

עוד מיוחדת היא מצות ישוב ארץ ישראל הן בכמות והן באיכות. מצד הכמות - קיומה הוא בכל רגע ורגע;³² ומצד האיכות - הרי עיקר קיומן של כל המצוות, אף אלה התלויות בגוף, היא רק בארץ ישראל.³³ עד כדי כך, שהרשב"א (שו"ת ח"א סי' קלד) ביאר על פי זה את מאמר חז"ל: "כל הדר בחו"ל אין לו אלוך" (כתובות קי, ב). בימינו מביא קיום מצוה זו לקיבוץ כל גלויות ישראל.³⁴

מסיבת חשיבותה המיוחדת של מצות ישוב הארץ נראה שעליה לא חלה תקנת אושא, ומשום כך לא הזכירה הפוסקים. למען קיומה יש שחיבו אפילו לחזור על הפתחים, וכדברי שו"ת אבני-נזר (יו"ד ח"ב

29. עיי' הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, ארץ-צבי (ספר זכרון לעיני יידי ר' צבי גלט הי"ד, ירושלים תשמ"ט) עמ' 201.

30. עיי' עליה במאמרי בטללי-אורות חוב' ב (תש"ט) עמ' 87-101.

31. עיי' שו"ת ציץ-אליעזר ח"ט סי' א אות ה(ב), שבת-שלום למס הכנסה מקיימים מצוות צדקה.

32. שו"ת משנה-הלכות ח"ב סי' נו וח"ג סי' קפט; מועדים-וזמנים לר"מ שטרנבוך ח"ה סי' שמו.

33. כדברי הספרי על דברים ו, א. עיי"ש רש"י, רמב"ן (גם ויקרא יח, כה) ורבנו בחיי. ועיי' עוד דברי הנצי"ב בהעמק-דבר שמות כ, יב ובהסכמתו לאהבת-חסד של החפץ-חיים, שאפילו מצוות שכליות כמו כיבוד אב ואם, שהן לכאורה זהות בכל מקום בעולם, עיקרן בא"י, כמש"כ: "למען ירבו ימיכם וימי בניכם על האדמה."

34. ישועות-מלכו יו"ד סי' סו. ועוד, בארץ קם בדורנו המרכז הגדול ביותר ללימוד תורה. על חשיבותה של המצוה למד הרי"מ חרל"פ (ממעיני-הישועה עמ' קצו) גם מלהיטותם של הגויים ליטול מאיתנו דווקא קיום מצוה זו.

תנוד, נה): "לא ידעתי אם במצוה תמידית השקולה כנגד כל המצוות נאמר כדי שלא יצטרך לבריות יעבור עליה".

ז. מצוות שמטבען כרוכות בהוצאות ובטירחה

1. טרחת הנדידה אינה מחושבת

העלייה לארץ ישראל מחייבת לכאורה נדידת אדם ממקומו. הר"מ שטרנבוך, הסבור שהחיוב למ"ע הוא רק עד חומש מנכסיו, סבור ש"כל שכן שאין חיוב לנדוד כדי לקיים מ"ע בעלמא." הנחתו הבסיסית, שאין צריכים לנדוד כדי לקיים מ"ע, צריכה עיון, שהרי מהגמרא בר"ה (לד, ב) מוכח שכשיש "בי עירות, באחת מהן תוקעין... הולכים למקום שתוקעין." וכך הוכרע בשו"ע (או"ח סי' תרפה, ע"פ תרומת-הדשן סי' קח) לגבי קריאת פרשת זכור: "בני הישובים שאין להם מנין צריכים לבוא למקום שיש מנין."

הנדידה במקרים אלו עשויה להיחשב כטירחה מרובה המשתווה להוצאות של חומש מנכסיו, ואעפ"כ לא נפטר אדם בשל כך מלנדוד ממקומו. מאידך, יתכן לאמר שביישוב א"י הקושי האמיתי אינו בנדידה אלא בטירחה שבהעברת המגורים? ועוד, שמא יש לחלק בין נדידה חד-פעמית לשמוע שופר או פרשת זכור לבין עקירת מגוריו לצמיתות?

נראה שיש לדמות את העלייה ארצה למצוה המוטלת על הרוצח לגלות לעיר מקלט. במצוה זו לא רק שהטירחה היא חלק מעצם המצוה, אלא גם מחייבים את הגולה לוותר על קרקעותיו, חנותו, לקוחותיו וכל אמצעי פרנסתו. וכל זה בגדר "הגלות מכפרת" (סנהדרין לו, ב; ועיי"ש בחי' אגדות למהר"ל). אם כך בעיר מקלט, ק"ו למצות יישוב א"י, שבה כל רגע ורגע מקיים אדם מצוה, ולא רק בנדידתו האחת והראשונה.

2. הטירחה היא עצם המצוה

אבל אם יש מקום לחלק בין חיוב הנדידה לשמיעת תקיעה וקריאה לבין חיוב הנדידה לארץ ישראל, הרי זה משום שבעלייה ארצה הנדודים והטירחה הם חלק עצמי מהמצוה. ואכן, כך מסתבר שתקנת אושא נאמרה רק לגבי מצוות שבאקראי הזדמן שלמען קיומן יש לטרוח הרבה ולהוציא הוצאות גדולות. לא כך לגבי מצוות שעצם מהותן הוא להוציא הוצאות. הר"מ פיינשטיין (אגרות-משה או"ח ח"ה סי' מא) ביאר בכך מדוע חייב אדם להוציא את מעותיו האחרונות לקיום מצות פדיון הבן (שכאמור לעיל, ע"פ קדושין כט, ב), עליה לא חלה התקנה) - "שהתורה חייבתנו בנתינת סך כסף דווקא, ודאי חייב אף עני... כיון דסך הכסף הם עיקר המצוה." סברתו תקפה גם לגבי מצות העליה לרגל, הדוגמא השניה בגמ' קדושין שם, שאף היא כרוכה בהוצאות וטירחה.

זהו כלל בהרבה מצוות, שמגבלות שנאמרו, לא נאמרו במקום שמהות המצוה מחייבת שלא להגבילה באופן זה. למשל, כך ביאר הראי"ה קוק זצ"ל (שו"ת משפט-כהן סי' קמד, עמ' שכז) מדוע מצות העשה של אחת ממיתות בית דין והעשה הכללי "ובערת הרע מקרבך" אינן נדחות מפני פיקוח נפש. הסיבה היא, שעצם המצוה היא ההמתה. כמו-כן, גם אם הלווה אדם יותר מחומש מנכסיו לפני שנת השמיטה, או בית-דין פסק שהוא חייב לעמיתו יותר מחומש מנכסיו - חייב הוא לספוג את ההפסדים שיבואו עקב קיום מצות שמיתת הכספים או המצוה לשמוע לקולו של בית הדין.³⁵

כמו כן לגבי מצוות עשה שהטירחה מרובה מערך חומש מנכסיו - כגון צער המילה, והקרבת חייו על קידוש השם או במלחמת מצוה - שהטירחה והצער הינם חלק עצמי מעיקרי המצוה. פשוט שאין להחיל את תקנת אושא ולבטל מצוות אלו מכל וכל.

הנחנו שמהותה של מצות יישוב א"י (וכן העליה לרגל והגלות לעיר המקלט) היא הטירחה והנדודים. אבל לכאורה זה נכון רק אם העלייה ארצה היא חלק מהמצוה, ולא רק הכשר לקיומה, כפי ששמע מהרמב"ן, שהמצוה "והורשתם את הארץ וישבתם בה" (במדבר לג, נג) מנוסחת במפורש כלפי מי שנמצא בחו"ל. הרמב"ן מביא את הציווי לדור המדבר "עלו ורשו" - "וכאשר לא אבו לעלות במאמר הזה, כתוב: 'ותמרו את פי ה'." אך גם לחולקים,³⁶ שלדעתם הנדידה היא רק בגדר הכשר מצוה, בכל זאת הפסד הפרנסה והנכסים הרי הם תוצאה הכרחית מעצם המצוה (ולא מהכשר המצוה), וערכם ודאי יותר מחומש מנכסיו, כמו בגולה לעיר מקלט, ואדעתא דהכי חייבתו התורה.

יתכן, שגם אם העלייה ארצה היא הכשר מצוה, בכל זאת מצות הישיבה בארץ מטבעה כרוכה היא בטרדות אף למי שנולד בארץ, וכמו שאמרו חז"ל (ברכות ה, א): "אין ארץ ישראל נקנית אלא על ידי יסורים." גם מלחמה, הכרוכה במצוה זו - "והורשתם את הארץ" - אינה יכולה להתקיים אלא מתוך טרחה ויסורים רבים. החיים בארץ מטבעם כרוכים בטרחות רבות, וכמובא במדרשים: "טוב פת חרבה - זו א"י, שאפילו אוכל אדם בה פת במלח בכל יום ודר בתוכה זוכה לעולם הבא" (ילק"ש משלי רמז

35. יתכן שמשום כך לא החילו את תקנת אושא גם על מצות פריה ורבייה.

36. למשל: שו"ת הריב"ש סי' קא ושו"ת הרשב"ש סי' א.

תתקנו); "מוטב ללון במדבריות של א"י ולא ללון בפלטיות של חו"ל" (ב"ר לט, ח); "אפילו לא יהא לי לאכול בא"י אלא סיפוג של חרובים, בחרתי להיות בא"י" (תנחומא ראה, ח). אפשר שבמצות ישוב הארץ יש חיוב מיוחד לטרוח וליישב דווקא מקום שהוא שממה (כדברי הרמב"ן), והדברים אמורים גם כלפי מי שכבר יושב בארץ ברוחה.

הוראה זו אינה דברי אגדה בלבד, שהרי להלכה: "מחוץ לארץ לא"י כופין אותה (את בת הזוג) לעלות אפילו מנוה יפה **לנוה הרע**" (שו"ע אה"ע עה, ג). בכל עליה ארצה נלקחו בחשבון הקשיים הכלכליים, כמבואר בגמ' קידושין נ, א בנוגע לאותו אדם שמכר את נכסיו על דעת לעלות לארץ ישראל, ואחר עלותו ארצה לא מצא לדור שם, ובכל זאת, לפי מסקנת הגמ' שם, ³⁷ לא בוטל המקח, כיון ד"כל דסליק אדעתא... למיסק, והא סליק ליה." כשאדם עולה לא"י, מסתמא דעתו להסתפק בדירה ובמזונות מינימליים (ע"פ דרישה, ט"ז ופתחי-תשובה על חו"מ רז, ג ושו"ת חתם-סופר אה"ע סי' ע).

כיון שמצות יישוב א"י מטבעה כרוכה בצער הגוף, קבע הראי"ה קוק זצ"ל (משפט-כהן סי' קמז): "ודאי מצות ישיבת א"י אינה נדחית מפני צערא דגופא... וגי מתנות טובות נתן הקב"ה לישראל, וכולן לא נתן אלא ע"י ייסורים."

3. הטיחה אינה נכללת בחישוב החומש

ועוד: מסתבר, שאין למדוד טירחה הכרוכה בקיום מצוה בכלל החומש. מסתבר, שגם במצות כיבוד אב, למרות שיש לקיימה "משל האב", מכל מקום אם ניתן לכבדו בלא הוצאות, אלא בטיחה (כגון: כשלצורך הכיבוד יש לנסוע, ואין לכך מימון) חייב הבן לטרוח בגופו (בדוגמא הנ"ל: ללכת ברגל³⁸), ולא מעריכים את טירחת גופו בממון כדי לפטור אותו ממנה אם היא מוערכת ביותר מחומש מנכסיו.

ח. הסבה מקצועית

העדר פרנסה נחשב בפוסקים כדבר הקרוב לפיקוח נפש (שו"ת מבי"ט ח"א סי' קלט), ובעל תרומת-הדשן (פסקים וכתבים סי' פח) אף תמה: "מי יוכל לעמוד בכל זה?! אולם כיום פתוחה בפני כל אחד האפשרות להסבה מקצועית, ואם אינו מוצא פרנסתו בתחום שבו התמחה, יכול הוא להתפרנס מעבודה בתחום אחר. אלא שלרבים קשה היא ההסבה המקצועית. האם קושי זה מצדיק להימנע מעליה?

אכן, חז"ל לא הקלו ראש בקושי הכרוך בשינוי מקצוע, שהרי כל אחד ואחד ייפה לו הקב"ה אומנותו בעיניו (ברכות מג, א) ואף הדריכו "שלא ישנה אדם מאומנותו"³⁹ ומאומנות אבותיו" (ערכין טז, ב). גישה זו מתחזקת לאור קושייתו של הר"מ פיינשטיין (אגרות-משה אה"ע ח"ג סי' כח), מדוע לא חייבו מי שטרם קיים מצות פרו ורבו, ואשר בגלל זאת צריך לבעול בכל עונה, לתור לו אחר פרנסה אחרת שתאפשר לו יותר עונות לבעול (אמנם הר"מ פיינשטיין עצמו לא תירץ שהסבה מקצועית היא הפסד השווה חומש, ומשום כך הוא פטור מכך).⁴⁰

אולם מסתבר, שכמו שקבענו לעיל, שמצוות שעצם קיומן כרוך בטיחה ובהוצאות, עליהן לא חלה תקנת אושא, הוא הדין למצוות שקיומן מחייב הסבה מקצועית. מסתבר שכל מצוה המחייבת שינוי מקום, כגון גלות לעיר מקלט, מחייבת גם הסבה מקצועית. בנוגע למצות יישוב הארץ כבר רמז זאת משה לישראל, כמובא במדרש ויק"ר כה, ה:

כשהיו ישראל במדבר מ' שנה, היה המן יורד והבאר עולה להן והשליחו מצוי להן וענני הכבוד מקיפות אותן ועמוד ענן מסיע לפניהן. כיוון שנכנסו ישראל לארץ, אמר להם משה: כל אחד ואחד מכם יטעון מכושיה ויפוק וינצוב ליה נציבין.

אדרבה, רבים מגדולי ישראל ראו בכך אפילו מעלה, להסב את מקצועם בהגיעם לארץ ישראל, ולהיות "אנשי שדה גם בעלי מקנה, כאשר היו אבותינו מלפנים."⁴¹ יש לזכור ששיקולי עבודת ה' עדיפים על שיקולי עבודה.

37. עיי"ש בגר"א ובאחרונים שציינו כך, על פי הכלל שהלכה כלישנא בתרא (יד-מלאכי, כלל שפה).

38. רש"י זוין, אישים ושיטות, עמ' מט, בשם הר"ח מבריסק, וראו אצל הר"י אריאל, שו"ת באהלה של תורה ה, סי' נג.

39. אמנם ע"י בתוס' ובמהר"ל שיש שלא גרסו "מאומנותו", אלא רק "מאומנות אביו ומאומנות אבותיו".

40. באגרות חזון-איש (ח"א סי' קה) מספר "על דבר עלייתנו, כפי דברי המעיל-צדקה ז"ל הובא בפתחי-תשובה (אה"ע עה, ו) החיוב דווקא אם יש מוצא שמה להתפרנס. ובה אני צריך לדעת, אם אפשר הדבר ע"י חנות מנופקטור, כי במלאכה אחרת (אשתל) אינה רגילה, ואני איני מסוגל לעבודה, כידוע. וכמה צריך לזה, ואם מוצאים הקפה? באיזה מקום בארצנו איני מוצא קפידא, כי הלא כל הארץ מקודשת." אבל קשה ללמוד הלכה מתוך אגרת זו, כיון שחסרים בה פרטים חיוניים.

41. תשובת ה"גדול ממינסקי" המובאת בס' א"י בספרות התשובות ח"ג עמ' ס. ועיי' בדברי הרב שמואל מוהליבר, הרב אליהו גוטמכר ואחרים בספר שיבת-ציון, שערך א' סלוצקי (ורשא תרנ"ב) עמ' 11, 13, 34 ובח"י עמ' 41 ועוד.

ט. חזרה על הפתחים

יש המונעים עצמם מעלייה ארצה בנימוק "פשוט נבלה בשוק ואל תצטרך לבריות", והרי העליה ארצה מצריכה את העולה לידי מתנת בשר ודם - הנאה מ"סל הקליטה" המוענק על ידי ממשלת ישראל, דמי אבטלה הניתנים לאדם שאינו יכול לעבוד במקצועו, זכויות המעוגנות בחוק שאינן ניתנות לתושבים ותיקים ועוד ועוד. האמנם נחשבים כל אלה כחזרה על הפתחים וכהצטרפות לבריות?

ואכן, פוסקים העלו את השיקול הזה גם לגבי עלייה ארצה, שלא תהיה עלייתו על חשבון הציבור (שו"ת מהר"ם שיק יו"ד סי' רכה), ומביא שכן כתב בשו"ת מעיל-צדקה סי' כו, וכן הוא בשו"ת חתם-סופר אה"ע ח"ד סי' קלב). ברם נתינת הציבור כיום לצורך קליטת עולים אינה נעשית רק למענם, אלא יותר למען הציבור. קליטה טובה של עולה תתרום בסופו של דבר לייצוב הכלכלי של המדינה כולה; תוספת נפשות ותושבים למדינה תחזק את בטחונה; תהדק את הקשר בין עם ישראל היושב בארצו לבין יהדות התפוצות; תביא לפתרון הבעיה הדמוגרפית המאיימת על מדינת ישראל במזרח התיכון; ובעיקר - תממש את חזון המדינה והציונות לקיבוץ כל בניה לתוכה. נתינה זו משתלמת למדינה יותר מאשר לעולים, ויותר משהעל רוצה לינוק הפרה רוצה להניק.

ויש שיטען שהחזרה על הפתחים והתקופה שבה ייאלץ העולה להיות בטל מעבודתו אין בהם משום קיום מצות יישוב הארץ, שהרי כתב בעל אבני-נזר (או"ח ח"ב סי' תקלה אות י'): "זה ברור דעיקר המצוה בתכלית השלימות הוא להיושבים בא"י ומתפרנסים מהשפע שמארץ ישראל." ישיבה בארץ ללא עבודה ופרנסה אינה מממשת את הגדרת הרמב"ן (עשה ד') "ולא נעזבה... לשממה". אבל גם בעל אבני-נזר מודה בסוף דבריו, ש"אם נשלח לו מעות מחו"ל במתנה... אין זה עיקר מצוות ישיבת א"י בשלמות, ומ"מ הוא מקיים מצוות ישיבת א"י." נוסף על כך, שכאמור לעיל מצב זה הוא מצב ארעי וזמני, ובשיקולי הטווח הארוך, מרוויח ה"יישוב" גם מעליית מובטלים.

היו פוסקים שראו שהנאתם של העולים מהקופה הציבורית באה על חשבונם של עניי ארץ ישראל, והיוה נטל על "החלוקה" (עי' שו"ת הרדב"ז ח"א סי' תנד ושו"ת האלף-לך-שלמה אה"ע סי' קיח). אבל כיום, כשהממשלה מתקצבת דמי אבטלה ורווחה לכל משפחה לפי הצורך, שוב אין מקום לשיקול זה.

בוודאי שאין מקום לחשש, מעין נימוקם של תרומת-הדשן (פסקים סי' פח) והמב"ט (שו"ת ח"א סי' קלט), שמא ההצטרפות לבריות תדרדר את הנצרך ותרגיל אותו לחיי טפילות וירידה רוחנית. סקטורים רבים במדינה נהנים מקיצבאות שונות - אברכים וסטודנטים, משפחות ברוכות ילדים ועוד ועוד - ומצבם הרוחני אינו סובל מכך. אדרבה, יש להביא בחשבון את הסיכון שיש להתדרדרות הרוחנית בחיים בגולה.⁴²

נמצא שכל הנימוקים הכלכליים לאי עליה ארצה אינם שייכים בימינו, וכפי שסיכם בשו"ת ציץ-אליעזר (ח"ז סי' מח פ"ב ד"ה גם זאת): "עם קום המדינה גדלה חובת העלייה... הוסרו העיכובים בשל חוסר האפשרות להתפרנס בארץ עד כדי סבל של חרפת רעב ח"ו, שעם הסרת מכשולים אלה ירדו גם צדדי הפטורים ההלכתיים שזוכרים בקשר לכך בדברי הפוסקים." יצויין כי דברים אלו נכתבו עוד בהיות המדינה בראשית דרכה, בתנאי הכלכלה הקשים אז.

י. מאיסה בארץ חמדה

מלבד חובת העלייה ארצה, חל איסור על מי שיכול לעלות לארץ ישראל ואינו עושה כן, וכדברי הרמב"ן (במדבר לג, ג): "ולא ימאסו בנחלת ה'." כוונתו היא כדברי הרב א"י וולדנברג (ציץ-אליעזר ח"ז סי' מח פ"ב ד"ה ישנם): "שלא ימאסו בנחלת ה' וללכת להתיישב בארץ אחרת... כי **עצם קביעת הישיבה במקום אחר נקרא מאיסה בנחלת ה'.**" לפי דברי הרמב"ן בהוספותיו לספר המצוות (עשה ד'), זה היה חטאם של המרגלים, "כאשר לא אבו לעלות... כתוב 'ותמרו את פי ה'." נראה שזהו "עוון חוץ לארץ" שמזכיר רש"י ביבמות סד, א.

בירושלמי (כתובות פ"ב סוף ה"ג) מובאים דברי רבה בר קריא, כשראה ארונות של מתי חו"ל שהובאו להיקבר בארץ, ואמר: "מה הועילו אלו?! אני קורא עליהן 'נחלתי שמתם לתועבה' בחיכם; יותבאו ותטמאו את ארצי' במיתתכן." ופי' בפני-משה, שהתועבה היא משום "שהיה בידם לעלות בחייהם, ולא עלו." לפי ר' יהושע מקוטנא (ליקוטי תורה, פ"י תרומה), מי שיכול לעלות ואינו עולה, מוותר על חלקו בארץ ישראל. טענת אנוס אינה עומדת לו, וכמו שכתב הר"ח פלאגי: "ואי מונע עצמו (מלעלות) מסיבות חן מקומו, נענש, אף כי אנוס הוא, כיון שאינו מכוין לשום אנוס" (ארצות-החיים ה, ב).

42. למשל, בשנת תשנ"ט פרסמו פרופ' סי' דלה-פרגולה ועוזי רבהון (American Orthodox Jews: Demographic Trends and Scenarios, Jewish Action pp. 30-31) נתונים על ממדי ענק של התבוללות אפילו בקרב הקהילות האורתודוקסיות.

את חמדת הארץ מול חמדת הממון העמיד "המגיד" בצורה בוטה בפני מרן הבית-יוסף וחבריו, כמובא בשל"ה (מס' שבועות ל,א): "ויסיר האדם את אלילי כספו ומאודיו בהנאת העולם ואת אלילי זהבו חמדת הממון ועלו לארץ ישראל כי יש לאל ידכם רק שאתם מוטבעים בטיט חמדת תבל והבלינו...".

יא. סיכום

- במאמר זה שמנו לעצמנו למטרה לברר את מידת צידוקו של ה'יתרוץ הכלכלי' לאי-עליה לארץ ישראל. החשש הוא שעליה זו כרוכה בירידה ברמת החיים ובמשכורת החודשית. כבר הבאנו לעיל (ה3/) את סיכום הדעות באשר להחלת תקנת אושא, שלא להוציא לקיום מצוה מעבר לחומש מנכסיו, על שאר מצוות עשה מלבד מצות הצדקה. התברר לנו שקשה לפטור ממצות ישוב הארץ מכמה סיבות:
- א. מדובר בהפסדים מרווח עתידי, שאינם מצדיקים להימנע מקיום מצוה. תקנת אושא מתייחסת רק להוצאות מחסכונות העבר.
  - ב. ירידה ברמת החיים אינה נחשבת להפסד חומש.
  - ג. על מצוות חשובות, ובכללן מצות יישוב א"י, לא חלה תקנת אושא. הדבר אמור במיוחד במצוות שבקיומן מותנה קיום מצוות רבות אחרות. מה עוד, שאי קיומה של מצות יישוב א"י יש בה גם משום מאיסה בארץ חמדה, חלילה.
  - ד. מצוות שמעצם טבען כרוכות בהוצאות ובטירחה אין אדם פטור מהן כשהוצאותיו מרובות.
  - ה. הסבת מקצוע אינה נחשבת להפסד של נכסים.
  - ו. ההנאה מהטבות שמדינת ישראל מעניקה לעולים חדשים אינה נחשבת לחזרה על הפתחים, שאולי יש בהצטרפות אליה כדי לפטור מקיום מצוה.